

Muz., 2017(58): 195-207
Rocznik, eISSN 2391-4815

data przyjęcia – 05.2017
data recenzji – 05.2017
data akceptacji – 06.2017
DOI: 10.5604/01.3001.0010.2238

WALKA O TZW. REWINDYKACJĘ WILEŃSKICH DÓBR KULTURY PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ*

STRUGGLE FOR THE SO-CALLED RECLAMATION OF CULTURAL GOODS IN VILNIUS AFTER WORLD WAR II

Roman Olkowski

Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku

Abstract: The article describes the so-called requisition campaign carried out in Vilnius city and region and Kaunas, Lithuania, the aim of which was to recover the cultural heritage which was supposed to stay abroad as a result of the change of borders after World War II for the Polish State and its citizens

People connected with the Cultural Department established by the Polish Committee of National Liberation in 1944 at the Office of the Chief Plenipotentiary for Evacuation in the Lithuanian Soviet Socialist Republic. The Cultural Department carried out this activity under the *Agreement between the Polish Committee of National Liberation and*

the Government of the Lithuanian Soviet Socialist Republic regarding the evacuation of Polish citizens from Soviet Lithuania and Lithuanian citizens from Poland concerning the mutual repatriation of peoples.

The article aims to recall the private collections and most important cultural institutions in Vilnius from the period before 1939 which failed to be transported from Vilnius to Poland, despite the great efforts of many people. However, regardless of the result, the actions described and those who conducted them deserve to be recalled and mentioned in the subject-matter literature.

Keywords: Vilnius, reclamation, National Museum in Warsaw, Maria Rzeuska, museum exhibits, Vilnius collections.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego Wilno było prężnym ośrodkiem polskiej kultury¹. Przede wszystkim działał tu wskrzeszony dekretem Marszałka Józefa Piłsudskiego z 28 sierpnia 1919 r. **Uniwersytet Stefana**

Batorego (USB), spadkobierca wspaniałej tradycji Akademii Wileńskiej, a jednocześnie nowoczesny ośrodek naukowy. Szczególnie ważnym dla USB był Wydział Sztuk Pięknych², założony przez wybitnego artystę Ferdynanda Ruszczyca,

na którym wykładcami byli profesorowie: Jerzy Hoppen, Ludomir Sleńdziński, Benedykt Kubicki, Tymon Niesiołowski, Bronisław Jamontt, Stanisław Horno-Popławski i inni. Działająca przy uczelni Biblioteka Uniwersytecka to przede wszystkim *Leweliana* – kolekcja Joachima Lelewela, licząca w 1939 r. 377 000 tomów i 12 000 rękopisów³, przekazana przez Państwo Polskie do zbiorów Biblioteki w 1926 roku⁴.

Jedną z najważniejszych pod względem jakości zbiorów instytucji była **Biblioteka Państwowa im. Eustachego i Emilii Wróblewskich** (BPW)⁵ z bogatą kolekcją Eustachego Wróblewskiego zawierającą głównie wydawnictwa z zakresu medycyny i entomologii, uzupełnione: przez jego żonę Emilię oraz syna Tadeusza o dzieła z zakresu pedagogiki⁶, poprzez zakupy księgozbiorów m.in. od Henryka Platara (ok. 6000 tomów z XVI–XVIII w.), Józefa Ciechanowieckiego (2749 tomów z XVIII i pocz. XIX w.), Józefa Bielińskiego oraz komplet wydawnictw Akademii Umiejętności. W księgozbiore dominowały dzieła z zakresu prawa, polityki, medycyny i biologii w różnych językach, Vilniana i Lithuanika. W 1912 r. założone zostało Towarzystwo Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich, które w 1922 r. otrzymało nowy statut i nazwę Towarzystwo Pomocy Naukowej im. E. i E. Wróblewskich. Według zapisu § 1. statutu Towarzystwa, założone ono zostało w celu *urządzenia i utrzymania w mieście Wilnie księgozbioru, zbioru map, rycin, i in., utworów drukarskich, jako też rękopisów, aktów dawnych, obrazów, pieczęci itp. zbiorów w celu korzyści ogólnej, naukowej i oświatowej, a głównie w celu pomocy naukowej uczącym i uczniom wszelkich zakładów naukowych bez różnicy narodowości i wyznania*, natomiast w § 2. podkreślono, że *siedzibą Towarzystwa jest miasto Wilno i zbiory Towarzystwa z Wilna wywiezione być nie mogą*⁷. Rok później biblioteka została upaństwowiona, otrzymując nazwę Biblioteka Państwowa im. Eustachego i Emilii Wróblewskich, a zbiory Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich zostały przekazane w depozyt państwu polskiemu. W § 12. Umowy pomiędzy Towarzystwem Pomocy Naukowej a Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego podkreślono, że umowę zawarto tylko w stosunku do państwa polskiego⁸. W 1931 r. BPW liczyła 20 400 książek, ok. 1400 tytułów czasopism w 8400 tomach, 260 wydawnictw różnych w 4000 tomach, 5800 dzieł w dziale Vilnianów–Lithuaników. W dziale cymelia: poloniców – 150 dzieł z XV–XVI w., 730 z XVII w., 2240 z XVIII w., oraz zabytków obcych z XV–XVI w. – 210 dzieł, z XVII w. – 1210. Poza tym inwentarze BPW liczyły: 1450 sztuk atlasów i map, 285 albumów, 2700 rękopisów, 7400 autografów, 50 dokumentów pergaminowych, 550 tek archiwalnych, 9900 rycin, 740 obrazów i rysunków, 2400 fotografii, 2500 muzealiów⁹. Do najcenniejszych eksponatów należały m.in. zbiory zabytków masońskich z kolekcji Jana Wolfganga, Wacława Fedorowicza i Henryka Tatura¹⁰, przywileje królewskie, materiały do dziejów uniwersytetów w Warszawie i Wilnie.

Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (TPN), z siedzibą przy ul. Lelewela 8, to kolejna instytucja o znaczącym dorobku kulturalnym. Według § 2. Ustawy powołującej TPN z 1907 r. miało *na celu pielęgnowanie nauk, umiejętności i literatury w języku polskim, w szczególności zaś badanie kraju pod względem przyrodniczym, etnograficznym, historycznym, ekonomicznym i statystycznym*¹¹. Towarzystwo posiadało zbiory biblioteczne, numizmatyczne (pochodzące

m.in. z kolekcji Michała księcia Ogińskiego), przyrodnicze, etnograficzne i artystyczne m.in. z kolekcji Tyszkiewiczów, Ludwika Abramowicza i Michała Brensztejna, które ekspozowane były w Muzeum TPN¹².

W przedwojennym Wilnie istniały również inne muzea, jak np. Tatarskie Naukowe przy Zaułku Św. Michalski 5, Muzeum Białoruskie i powołane tuż przed wojną Muzeum Miejskie. Należy wspomnieć również, że oprócz opisanych już bibliotek i muzeów w Wilnie istniały także bogate zbiory należące do kościołów oraz wielu innych instytucji¹³, w tym Archiwum Państwowego i Archiwum Miejskiego. Podczas II wojny światowej wszystkie te instytucje zostały zlikwidowane a ich zbiory rozproszone. Ruchome zabytki stanowiące własność instytucji polskich i osób prywatnych były przejmowane przez władze litewskie i gromadzone od roku 1940 r. w budynku Muzeum Miejskiego, przekształconym później na Litewskie Państwowe Muzeum Sztuki (PMS). Do jego zbiorów w 1941 r. włączono również najcenniejsze obrazy ze zbiorów TPN. W okresie okupacji niemieckiej w 1943 r. część biblioteki TPN w liczbie 4000 tomów przewieziono do Biblioteki im. Wróblewskich. Cenne inkunabuły zostały umieszczone w gmachu zarządu gminy kalwińskiej przy ul. Zawalnej, rękopisy przeniesiono do Archiwum Państwowego w klasztorze pobenedyktynskim przy kościele św. Katarzyny. Część zbiorów muzealnych, zwłaszcza stroje litewskie ze zbiorów M. Brensztejna, ulokowano na Antokolu w Litewskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk. Wreszcie resztę muzealiów TPN włączono do PMS, a sam gmach TPN stał się siedzibą Instytutu Historycznego Litewskiej Akademii Nauk¹⁴. W ten sposób przestało istnieć polskie muzeum o najbogatszych w Wilnie zbiorach.

Po wyparciu Niemców z Wilna, od lipca 1944 do marca 1945 r., dokonywano sprawdzania i porządkowania zbiorów zgromadzonych w budynku Muzeum Miejskiego. Podzielono je na działy: I Dział Sztuki Ogólnej pod kierownictwem prof. Jerzego Hoppena; II Dział Sztuki Ludowej Litewskiej i III Dział Historyczny – oba pod kierownictwem litewskim; IV Dział Starego Wilna – *Vilniana* i V Biblioteka – licząca ok. 6000 tomów. Obrazów było 1073 sztuk, z czego 641 pochodziło z TPN, pozostałe z przedwojennego Muzeum Miejskiego lub były depozytami prywatnymi Heleny Dowgiałowej, Rodziny Romerów i innych. Wśród nich na szczególną uwagę zasługują dzieła: Bartholomeusa Sprangera, Fransa Franckena, Jacoba Steveycka, zaś artystów polskich obrazy: Franciszka Smuglewicza, Ferdynanda Ruszczyca, Aleksandra Szturmana, Bronisława Jamontta, Tymona Niesiołowskiego i Michała Rouby¹⁵. Natomiast Bibliotekę im. Wróblewskich w listopadzie 1939 r. przekształcono w Instytut Lituanistyki. W 2. poł. 1940 r. powołano Litewską Akademię Nauk, do której włączono także skonfiskowane wcześniej Polakom zbiory prywatne oraz wspomnianą bibliotekę TPN¹⁶. Jak się później okazało zbiory przedwojennych polskich instytucji nie udało się przewieźć do Polski, za wyjątkiem zabezpieczonych w czasie wojny pamiątek po Elizie Orzeszkowej¹⁷, które należały do zbiorów TPN.

Wilno, jak i cała Wileńszczyzna w latach 1939–1944 sześć razy przechodziło z rąk do rąk, co miało wpływ na losy zbiorów instytucji wileńskich¹⁸. Ostatecznie zmiany terytorialne potwierdziła Konferencja Poczdamka, pozostawiając Wilno poza Polską. 22 września 1944 r. w Lublinie został zawarty *Układ pomiędzy Polskim Komitetem Wyzwolenia*

1. Widok Wilna z 1943 r.

1. View of Vilnius, 1943

2. Widok Wilna z 1943 r.

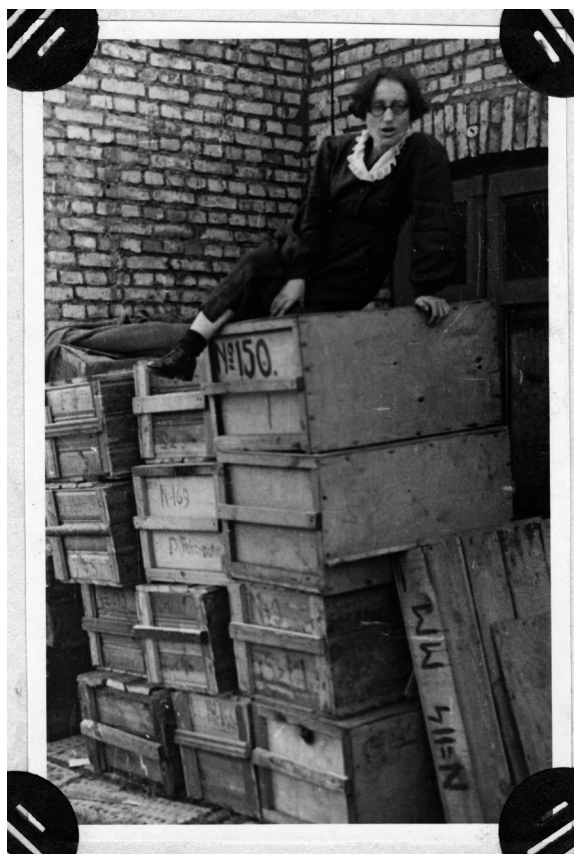
2. View of Vilnius, 1943

Narodowego a Rządem Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej dotyczący ewakuacji obywateli polskich z terytorium Litewskiej SSR i ludności litewskiej z terytorium Polski¹⁹ (dalej Układ). Ewakuacją ludności polskiej miał zająć się Urząd Głównego Pełnomocnika Rządu Tymczasowego Rzeczypospolitej Polskiej do Spraw Ewakuacji z Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (LSRR)²⁰. W jego strukturze – w wyniku starań Polaków – powołano nieco później **Wydział Kultury** (dalej Wydział), który miał zająć się zebraniem materiałów dla przyszłej rewindykacji polskiego mienia kulturalnego do Polski. Pierwotnie Wydział taki nie był przewidziany w planie Urzędu Głównego Pełnomocnika²¹. Powstał dopiero po przedstawieniu potrzeby jego powołania przez dr Marię Rzeuską²², późniejszego naczelnika Wydziału, podczas rozmowy z ministrem rządu PKWN Władysławem Wolskim²³. Wydział Kultury zwany też Referatem Kultury bądź Referatem Kultury i Prasy rozpoczął działalność, tak jak cały Urząd, 1 grudnia 1944 roku. Głównym zadaniem Wydziału była ochrona prywatnych dóbr kultury polskiej, które w związku z ewakuacją ludności polskiej z Litwy mogły ulec zniszczeniu oraz przygotowanie dokumentacji dla przyszłej Komisji Rewindykacyjnej. Jak pisała M. Rzeuska *zasady organizacyjne i system pracy ustalono nie drogą urzędową, poprzez podane instrukcje, ale w doświadczeniu bieżących konieczności i potrzeb. (...) Wydział był w zasadzie zdany na własne siły i własną przemyślność*²⁴. Oficjalnie zadania Wydziału zostały opisane w Instrukcji „Tymczasowej” Urzędu Głównego Pełnomocnika z 31 grudnia 1945 r., podpisanej przez Ludwika Abramowicza, a więc po roku istnienia Wydziału Kultury, jak i całego Urzędu²⁵. Można więc przyjąć, że zasady te wypracowali sami pracownicy Wydziału Kultury²⁶. W § 23. Instrukcji czytamy: *Do kompetencji Wydziału Kultury należy:*

- a) repatriacja z terytorium LSSR polskiego mienia kulturalnego (książek itp.) pochodzącego z darów lub zakupów od osób prywatnych,
- b) otrzymywanie bezpośrednio z Ambasady RP w Moskwie dotacji pieniężnych na cele repatriacji mienia kulturalnego z LSSR, rozchodowanie tych dotacji wg posiadanych instrukcji i prowadzenie stosownej rachunkowości,
- c) pomoc w przewożeniu do Polski przez repatriantów mienia kulturalnego,
- d) magazynowanie mienia kulturalnego przeznaczonego do repatriacji z LSSR od chwili odesłania go do Polski,
- e) opieka nad pracownikami kultury polskiej w LSSR,
- f) prowadzenie własnej kancelarii i własnego archiwum²⁷.

W Wydziale Kultury zatrudnionych było w różnym czasie od 2 do 10 osób: naczelnik Maria Rzeuska, zastępcy naczelnika i kierownicy odpowiednich działów: biblioteki Vilnianów, buchalterii, magazynu, transportu oraz maszynistka. Na stałe zatrudniano rzeczoznawcę do spraw sztuki i muzealiów, który miał za zadanie ocenę wartości artystycznej i częściowo materialnej napływających przedmiotów, co było szczególnie ważne przy dokonywaniu zakupów. Wydział rozpoczął pracę w dwuosobowym składzie: M. Rzeuska i Halina Zalewska, później dołączył doc. dr Bronisław Halicki. Łącznie przez cały okres istnienia Wydziału pracowało w nim 25 osób²⁸. W wielu przypadkach współpracownicy Wydziału wykonywali prace zlecone nie otrzymując za swoją pracę pensji. Oprócz pracy w centrali tzn. na terenie siedziby Urzędu Głównego Pełnomocnika w Wilnie, Wydział Kultury prowadził prace

3. Maria Rzeuska na skrzyniach z książkami zapakowanych przez pracowników Wydziału Kultury

3. Maria Rzeuska on chests packed with books by employees of the Cultural Department

również na obszarze Wileńszczyzny i terytorium Litwy przedwojennej: w Kiejdanach, Kownie, Poniewieżu i Wiłkomierzu. W punktach ewakuacyjnych Urzędów Pełnomocników Rejonowych pracowali specjaliści przedstawiciele, którzy na podstawie otrzymanych instrukcji i w ścisłym kontakcie z Wydziałem Kultury w Wilnie zbierali materiały na potrzeby Wydziału dotyczące dzieł bibliotek, archiwów, muzeów i innych dóbr kultury Wilna i Wileńszczyzny²⁹.

Według planów Głównego Urzędu Pełnomocnika rewindykacją dóbr kultury z Wilna miała zająć się specjalna **Komisja Rewindykacyjna**, dla której zebrane materiały miały być *niezbędnie potrzebne, a zebranie ich, gdy odpowiedni moment [rewindykacji] przyjdzie, mogłoby być utrudnione lub zgoła niemożliwe*³⁰. Praca w tym zakresie trwała do początków września 1945 roku. Starano się uzyskać w miarę możliwości jak najwięcej informacji o każdej instytucji, *tych zwłaszcza, których polskość jest niewątpliwa*³¹. Opracowywano i kompletowano literaturę i wywiady. Posługiwano się przy tym ankietami, które opracowała M. Rzeuska³². Wypełniały je osoby związane przed i w czasie wojny z daną instytucją. Zbieraniem informacji zajmowali się: dr Helena Hleb-Koszańska z Biblioteki USB, Janina Kapuścińska z BPW, Aleksander Korbut i Józef Kojdecki – pracownicy muzealni, Helena Drège, związana z BPW i TPN oraz Władysław Zimnicki. Zebrane w sposób usystematyzowany

4. Pracownicy Wydziału Kultury

4. Employees of the Cultural Department

dane, zwłaszcza z czasów wojny, miały stać się ważnym argumentem wobec Związku Sowieckiego i władz Litewskiej SSR przy staraniach rewindykacyjnych³³. W początkach roku 1945 rozpoczęto kompletowanie biblioteki (czasopiśma, mapy, albumy, fotografie, archiwalia rękopiśmienne i dokumenty historyczne) dotyczącej Wilna, Wileńszczyzny i stosunków polsko-litewskich, która miała być dla Komisji Rewindykacyjnej podręcznym zbiorem potrzebnych informacji. W sprawach rewindykacji z terenów wschodnich wystąpił do polskich władz Witold Suchodolski w memoriale: *Rewindykacja polskiego mienia kulturalnego z obszaru byłych województw wschodnich, w którym podkreślił, że skoro ludność polska z byłych województw wschodnich, jako całość uzyskuje możliwość i prawo połączenia się ze swym narodem przemieszczając się do Polski środkowej lub na odzyskane przastare polskie ziemie – winno wrócić też do wspólnej ojczyzny wszystko to co dokumentuje jej wiekową tęczność duchową z resztą narodu i reprezentuje wspólny tego narodu dorobek, mianowicie polskie mienie kulturalne*³⁴. Przygotowany w MKiS Projekt umowy polsko-litewskiej w sprawie repatriacji zbiorów polskich z LSSR przewidywał rewindykację dóbr kulturalnych z Wilna. Miały to być w szczególności:

- a) *dzieła artystów i uczonych polskich,*
- b) *pamiątki po polskich królach, wodzach, mężach stanu i dygnitarzach państwowych, polskich działaczach społecznych, naukowych i artystycznych,*
- c) *zbiory Polaków w całości, bez względu na ewentualne już przeprowadzone upaństwowienie, gdyż stanowią one bezspornie polski dorobek kulturalny,*

- d) *pomniki Polaków znajdujące się na omawianych terenach jako obiekty pozbawione interesu dla narodu litewskiego,*
- e) *fundacje narodowe polskie, przeznaczone przez ich prywatnych założycieli Polaków dla pielęgnowania kultury polskiej,*
- f) *biblioteki polskie utworzone w latach 1919-39,*
- g) *biblioteki różnych towarzystw polskich oraz biblioteki utworzone przez Polaków jako instytucje odrębne bez względu na czas powstania,*
- h) *archiwa dotyczące obszarów wchodzących w skład obecnego Państwa Polskiego*³⁵.

Umowa taka nie została zawarta, pomimo starań wiceministra kultury i sztuki Leona Kruczkowskiego, który prowadził w tej sprawie obfitą korespondencję z Ministerstwem Spraw Zagranicznych i Ambasadą RP w Moskwie³⁶.

Działania mające na celu ochronę dóbr kultury polskiej Wydział Kultury rozpoczął od przyjmowania przedmiotów w depozyt, nawiązując w ten sposób kontakt z polskim społeczeństwem, uzyskując jego zaufanie. Było to niezwykle istotne, bowiem w rękach osób prywatnych przechowywane były w czasie wojny przedmioty kultury polskiej, będące własnością publiczną różnych polskich instytucji lub prywatną własnością osób, które w następstwie wydarzeń wojennych znalazły się poza granicami Wilna lub już nie żyły. Depozyty przyjmowano specjalnym aktem, który przewidywał złożenie również darów tytułem kompensacji w zamian za ich przewiezienie do Polski. M. Rzeuska wspomina jednak, że *stosowano go tylko jednak do tych osób, które posiadając cenniejsze i liczniejsze zbiory mogły taki dar*

Blażewiczowa 3

Oświadczenie.

Tekst obowiązujący w stosunku do Muzeum Narodowego w Warszawie.

Niniejszym stwierdzam, że na ręce p. Pełnomocnika Głównego do Spraw Ewakuacji w Wilnie - przekazałam następujący - wymieniony również w osobnym oświadczeniu - komplet mebli czechockich w charakterze depozytu tymczasowego do Muzeum Narodowego w Warszawie:

- 1/kantorek,
- 2/szafka oszklona.- ornamenty czarne,
- 3/stół owalny z deseniem pośrodku,
- 4/kanapa - twarde oparcie, siedzenie na sprężynach wkładane,
- 5/4 krzesła - siedzenia na sprężynach wkładane,
- 6/4 krzesła połamane.
- 7/postument z ozdobą w kolorze czarnym.

Odbiorcą mebli mogą być: Janina Błażewiczowa, Janina i Ewa Ruszczyćówny oraz p. Maria Weyse. Jako kompensatę za przewiezienie i przechowanie wyżej wymienionych mebli - ofiarowuję w formie daru następujące przedmioty:

- 1/szkic olejny "Chata" - Ruszczyca,
- 2/obraz olejny "Kwiaty" - T. Niesiołowskiego,
- 3/litografię - hr. Włodzimierz Potocki - pułkownik W.P.
- 4/kieszonkowy zegar słoneczny/zabytkowy/.

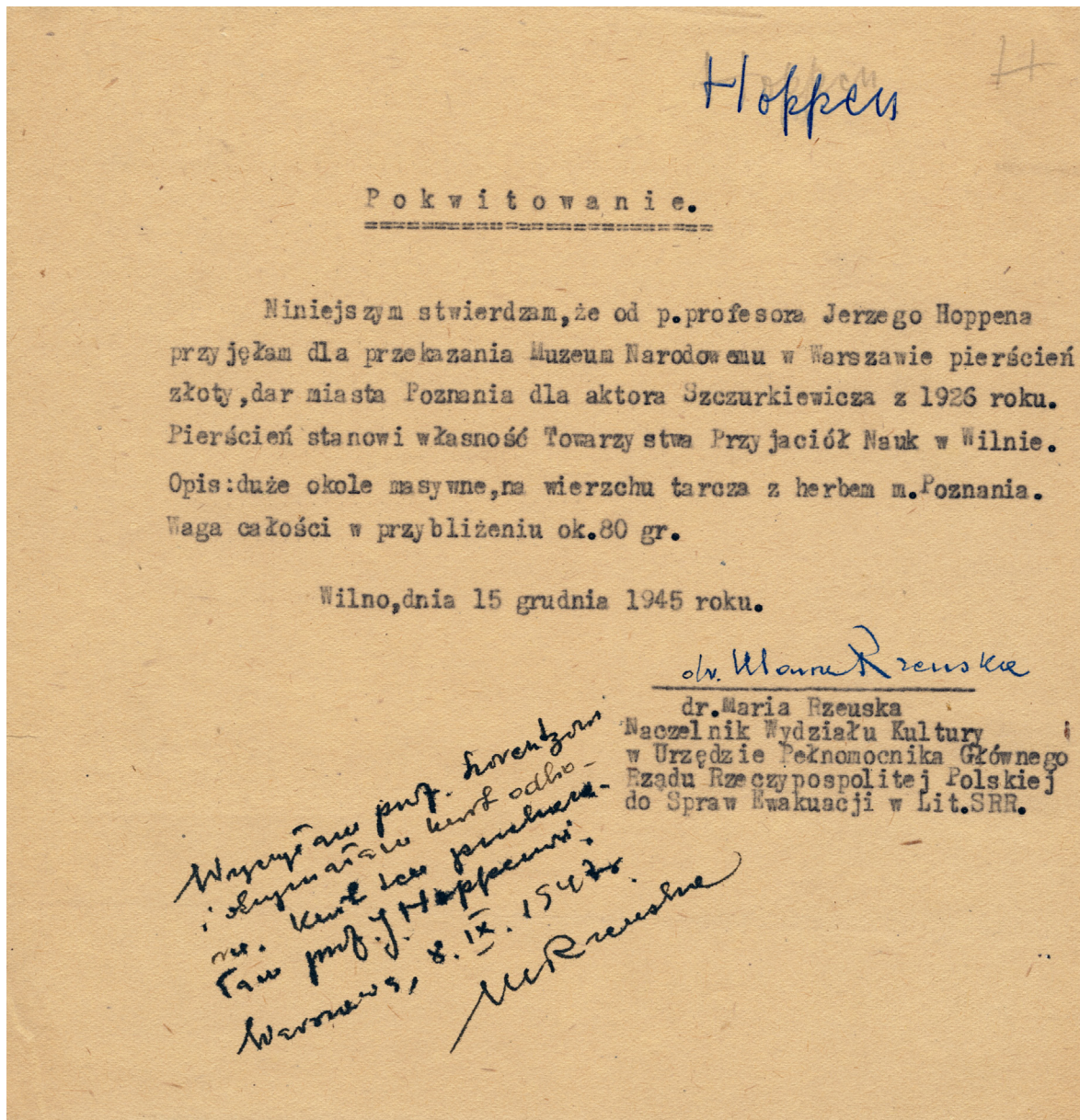
Wilno, dnia 20 sierpnia 1945 roku.

Janina Błażewiczowa
Janina Błażewiczowa

złożyć³⁷. Panie Janina Błażewiczowa, Helena Dowgiałłowa, Helena Montowtowa, Zofia Romer, Jadwiga Łukowska, w ramach wdzięczności za przewiezienie rodzinnych dóbr kultury przez granicę, ofiarowały pojedyncze przedmioty do zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie (MNW). Część depozytów przekazana była przez osoby trzecie, które pod nieobecność właścicieli ratowały w ten sposób zabytki: pracownik Wydziału Zygmunt Wrześniowski przekazał zbiór klisz zdjęć krajoznawczych Wilna, Brześcia, Krzemieńca, okolic województwa wileńskiego oraz Warszawy w liczbie 281 sztuk klisz szklanych i 99 sztuk błon fotograficznych należących do Wojciecha Buyko, członka Fotoklubu Wileńskiego³⁸. W innym przypadku XVII-wieczny obraz *Święta Rodzina* będący

własnością hr. Ludwika Choiseul z Kowna, został przekazany przez Michała Ukińskiego³⁹, prof. Jerzy Hoppen przekazał w depozyt *pierścień złoty dar miasta Poznania dla aktora Szczurkiewicza z 1926 roku*, będący własnością Towarzystwa Przyjaciół Nauk⁴⁰, zaś powołany w Wilnie Komitet Opieki nad dziełami Leonii Szczepanowiczowej uchronił przed utratą i przekazał Wydziałowi spuściznę artystki. Dzięki wysiłkom pracowników Wydziału udało się przewieźć do Polski także, przyjmując uprzednio w depozyt, m.in. zbiory należące do Klasztoru Sióstr Benedyktynek: 20 obrazów i 6 skrzyń z archiwaliami, starymi drukami i książkami⁴¹ oraz od Zgromadzenia Ojców Misjonarzy: 18 obrazów i 10 skrzyń z archiwaliami⁴². Wydział Kultury przyjmował także darowizny,

6. Pokwitowanie z 15 grudnia 1945 r. dotyczące pierścienia przekazanego przez J. Hoppena

6. Receipt from 15 December 1945 concerning the ring given by J. Hoppen

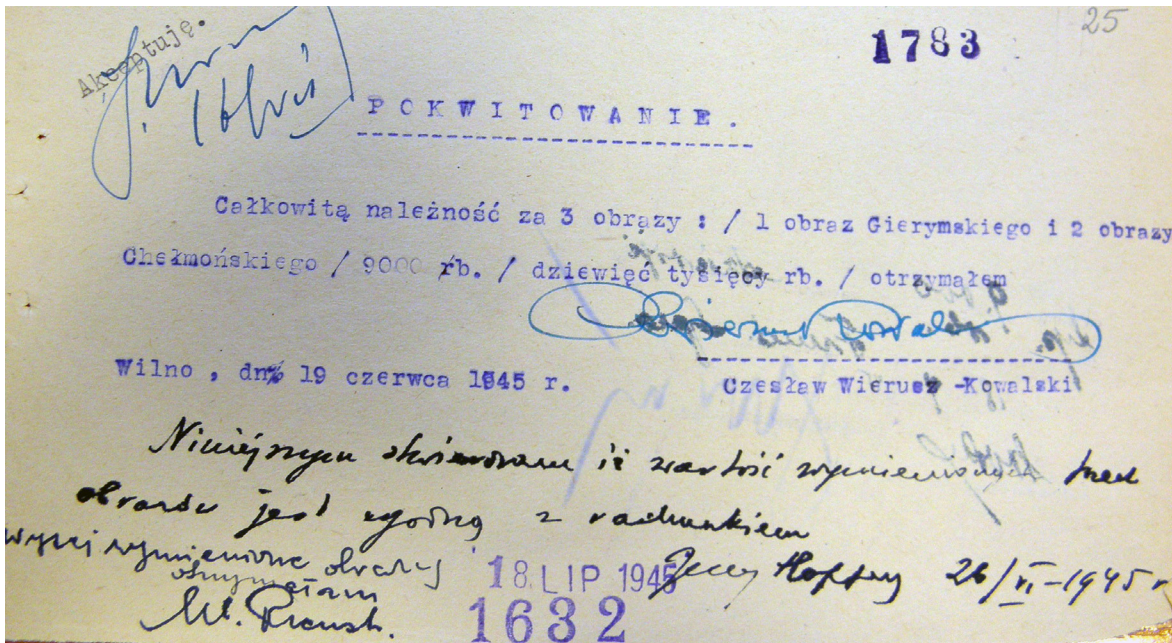
przekazywane przez ofiarodawców świadomych ogromu strat dotyczących polskich dóbr kultury poniesionych w czasie wojny, często w wyniku grabieży dokonanych przez Niemców. Najwartościowsze dary złożyła Jadwiga Brensztejnowa, wdowa po Michale Brensztejnie. Oprócz ogromnego zbioru Wilnianów i wielu pojedynczych przedmiotów przekazała 21 dokumentów królewskich, w tym pergaminowe, pochodzące z czasów od XVI do XVIII wieku. Janina Reniger ofiarowała obrazy i zbiory dokumentów rodzinnych⁴³, rodzina Górskich zamieszkująca na terenach b. Litwy ofiarowała obrazy oraz kilkaset archiwaliów⁴⁴.

Innym sposobem na ochronę wileńskich dóbr kultury stosowanym przez Wydział Kultury były zakupy, chociaż rozpoczął on funkcjonowanie bez środków finansowych, bowiem w budżecie Urzędu Głównego Pełnomocnika nie przewidziano żadnych sum choćby na opakowania, koszty pracy i transportu dzieł sztuki i bibliotek⁴⁵. Praktycznie aż do czerwca 1945 r. Wydział Kultury nie otrzymał żadnej pomocy finansowej ze strony państwa polskiego. Uzyskano wówczas 100 000 rubli, chociaż według Rzeuskiej potrzeby były co najmniej 10 razy większe. Wobec powyższego Urząd Głównego Pełnomocnika 25 sierpnia 1945 r. zwrócił się do MSZ z prośbą o kolejną dotację dla Wydziału Kultury m.in. na zakupy polskich dóbr kultury⁴⁶. Przez ponad pół roku trwała korespondencja pomiędzy MKiS a MSZ i Ministerstwem Skarbu w sprawie udzielenia dotacji w wysokości 800 000 zł, z czego 500 000 zł miało przekazać MKiS, a 300 000 zł na zakup książek miało wyasygnować Ministerstwo Oświaty⁴⁷. Środki te miały być przekazane Głównemu Pełnomocnikowi w Wilnie za pośrednictwem MSZ. Jednak wobec niezrealizowania tej obietnicy Główny Pełnomocnik w piśmie z dnia 14 grudnia 1945 r. zwrócił się w tej sprawie bezpośrednio do Ministerstwa Skarbu, załączając cytowane przeze mnie *Sprawozdanie z rocznej pracy...*⁴⁸ oraz Memoriał M. Rzeuskiej *Sytuacja dóbr kulturalnych polskich w Wilnie na Wileńszczyźnie i na terenie b. Litwy, stanowiących własność prywatną*⁴⁹, w którym Rzeuska alarmowała: *za jedną z największych klęsk uważam fakt wykupywania przez Litwinów i litewskie instytucje mienia kultury polskiej. Zśród wszystkich warstw w najcięższej sytuacji materialnej w Wilnie znajduje się polska elita kulturalna i dawne sfery tzw. ziemiańskiej arystokracji. Jedynym prawie sposobem przeżycia i przetrwania wojny było dla nich wysprzedawanie się z cenniejszych przedmiotów sztuki, nauki, kultury, zubożanie tym samym i niszczenie całych kolekcji i zbiorów, kompletowanych nieraz wiekami. (...) Przyciśnięci koniecznością Polacy, nie mając innych źródeł zdobycia gotówki, zbywają bezcenne skarby polskich dóbr kulturalnych właścicielom za darmo, a społeczeństwo polskie, tak bardzo zubożone w tej dziedzinie przez zniszczenia wojenne i tą drogą jeszcze traci je na zawsze, gdyż obiekt sprzedany w najbardziej nawet sprzyjających warunkach ewentualnej rewindykacji już nigdy odzyskany nie będzie*⁵⁰. Pomimo braku dotacji Wydział starał się prowadzić zakupy „na kredyt”, korzystając z pożyczki z budżetu Urzędu lub wypłacając oferentom należne kwoty w terminie późniejszym. Zakupiono wówczas m.in.: *Portret biskupa Albertrandiego Bacciarrellego, Autoportret Albertrandiego*, obraz nieznanego malarza *Św. Helena*, *Rustema Portret żony*, poza tym obrazy Horowitza, Gierymskiego i Chełmońskiego, szal jedwabny, porcelanę itp. Mimo tego Rzeuska wspominała: *W rezultacie licznych*

*zabiegów, starań i prośb i w zasadzie bardzo przychylnego stosunku do samej sprawy wymienionego już Ambasadora ob. Modzelewskiego, później zaś p. Ambasadora w Moskwie i rektora UMCS Henryka Raabego, nadto zaś w osobach dyrektora departamentu szkół wyższych prof. UW Stanisława Arnolda i dyrektora kancelarii Ministra Oświaty w Warszawie ob. Józefowicza otrzymane drogą przez Ambasadę kilkakrotnie wydatniejszą pomoc. Otrzymało ją również w bardzo wydatnym stopniu na zakup dzieł sztuki i muzealiów od MKiS na miejscu. Sumę 500.000 zł, jako specjalną dotację dodatkową dla MKiS na wydatki Wydziału zawdzięczać należy w pierwszym rzędzie staraniom i wyjątkowo życzliwemu stosunkowi do sprawy wiceministra skarbu, Wilnianina Kurowskiego. Dalsze poważne sumy otrzymał Wydział do wydatkowania drogą przekazów w Warszawie również od MKiS i zawdzięcza je przychylności i głębokiemu zrozumieniu rzeczy przez p. dyrektora Wydziału Rewindykacji i Odszkodowań w dziedzinie kultury tegoż Ministerstwa profesora dr Władysława Tomkiewicza. Wszystkim tym osobom i wszystkim innym, które pośrednio przyczyniły się do zaopatrzenia w środki finansowe Wydziału należy się najgłębsza wdzięczność. Osoby te w przeważającej mierze tymi, którzy chronili cenne dobra kultury polskiej, skazane na zagładę i którzy wzbogacili stan – tak bardzo zubożony przez wojnę – polskiego posiadania w dziedzinie kultury*⁵¹.

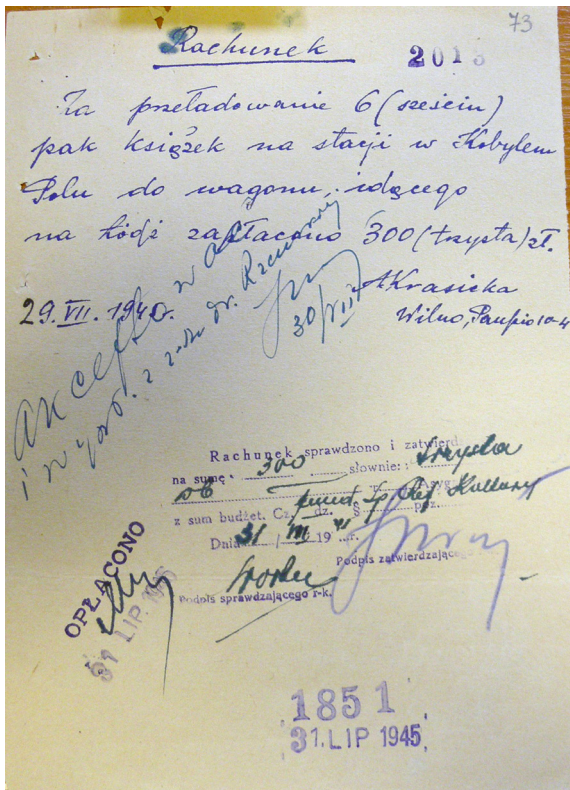
Przedmioty przeznaczone do transportów były dostarczane osobiście przez ich właścicieli, czasami były przez nich zgłaszane lub pracownicy Wydziału Kultury, na podstawie posiadanych wiadomości, sami zwracali się do posiadaczy. Po roku pracy pracownicy Wydziału byli dobrze zorientowani co do zasobów dóbr kultury w Wilnie, ale także i okolicach. *Ta praca wywiadowcza wymagała stałych wędrowek na miasto, średnio 1-2 dziennie i nierazkich wycieczek transportem kołowym, o który było bardzo trudno. Transport samochodowy był jednym z wielu codziennych problemów pracy Wydziału, bowiem otrzymanie auta urzędowego było często niemożliwe*⁵². Innym problemem, z którym musiał borykać się Wydział Kultury był brak przestrzeni magazynowej. Przywiezione zabytki i książki były magazynowane do końca czerwca 1945 r. najpierw w pokoju Wydziału Kultury i na korytarzach w lokalu przy ul. Kościuszki 16. Niewiele pomogły przenosiny do nowej siedziby Urzędu przy ul. Wileńskiej 48, ale tam przynajmniej Wydział uzyskał osobne pomieszczenie na magazyn. Największym problemem – mimo starań pracowników Wydziału – było uzyskiwanie prawa na przejazd transportów. Jeśli chodzi o mienie prywatne to wspomniany Układ z 22 września 1944 r. zezwalał ewakuowanym na wywóz mienia prywatnego do dwóch ton na jedną rodzinę⁵³. Nie zezwalał natomiast wywozić *dzieł sztuki i starożytności, jeżeli jedno lub drugie stanowiły kolekcję lub też w oddzielnych egzemplarzach, o ile nie stanowią własności rodzinnej ewakuowanego; broni (z wyjątkiem strzelb myśliwskich) i przedmiotów wojennego rynsztunku; fotografii (poza zdjęciami osobistymi), planów, map; mebli drogą żelazną lub autami, z powodu trudności transportowych spowodowanych okresem wojny*⁵⁴. Ponieważ książki nie były wymienione ani w spisie rzeczy, które przewieźć wolno, ani w spisie przedmiotów zabronionych, ewentualna zgoda na wywóz zależała od dobrej woli Litwinów. Jeśli chodzi o dzieła sztuki to teoretycznie można było je przewozić, gdy były własnością rodzinną. *W praktyce spotyka się tu obywatel*

7. Pokwitowanie – rachunek

7. Receipt – a bill

8. Rachunek za prace na rzecz Wydziału Kultury

8. Receipt for work for the Cultural Department

z trudnościami nie do przewyżczenia. Branie do wagonu większych obrazów, zwłaszcza nie zrolowanych, spotyka się na trudności ze strony litewskiej i często na zrozumiały protest ze strony samychże jadących⁵⁵. Jak wspominał Andrzej Miłosz jeśli przewożono wartościowe dla kultury przedmioty, nasz przedstawiciel wyklócał się o nie z enkawudystami. Interwencje pomagały jeśli poparto się je butelką samogonu. Mieliśmy na to specjalny fundusz, żeby w razie czego załagodzić sprawę. Jednak wyniki naszych starań były raczej mierne. Wiadomo przecież, jak wiele cennych dóbr kultury polskiej pozostało⁵⁶.

Fizyczną pracę związaną z pakowaniem i wysyłką transportów Wydziału wykonywali sami jego pracownicy, skrzynie sporządzał specjalnie przez Wydział angażowany stolarz, częściowo zaś do załadunku skrzyń z Urzędu do wagonu i przeładunku na granicy wynajmowano pomoc fizyczną. Ogółem Wydział Kultury wysłał z Wilna do Warszawy 17 transportów. Poza 1. transportem wysłanym z Wilna 9 marca 1945 r. zawierającym dokumentację dla Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków (NDMiOZ) i 9. wysłanym 8 maja 1946 r. przeznaczonym dla Ministerstwa Oświaty, pozostałe zostały odebrane przez warszawskie Muzeum Narodowe – największą wówczas składnicę muzealną⁵⁷. Przychodzące skrzynie składowano w podziemiach MNW i wielokrotnie otwierano w celu bądź łączenia obiektów, bądź ich wydania osobom prywatnym, które dzięki uprzejmości Wydziału Kultury w ten sposób mogły przewieźć swoją własność do Polski. W związku z tym nie wszystkie obiekty były w MNW ewidencjonowane. Dotyczyło to także książek i archiwaliów zawartych we wspomnianych 17 transportach, które od razu wydawane były do Biblioteki Narodowej i Archiwum Głównego Akt Dawnych. Rewindykacja wileńska określona jest w dokumentacji MNW jako *Transporty*

9. Samochód Wydziału Kultury

9. Car belonging to the Cultural Department

(Fot: 1, 2 – J. Bułhak, ze zb. Fundacji Rodziny Józefa Piłsudskiego, skan K. Rogalska; 3-6, 9 – ze zb. MNW, skan R. Olkowski; 7 – ze zb. AAN, fot. R. Olkowski, 8 – ze zb. AAN, skan R. Olkowski)

Wydziału Kultury przy Urzędzie Głównego Pełnomocnika Rządu RP dla spraw ewakuacji w Lit. SSR przekazane do Muzeum Narodowego w Warszawie z ramienia Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków w latach 1945-1947⁵⁸. Ogółem spisano 1518 pozycji⁵⁹, które zostały włączone do zbiorów MNW. Były to obiekty zakupione w Wilnie przez Wydział Kultury oraz ofiarowywane przez ludność polską na ręce pracowników Wydziału. Ponadto spisano 470 depozytów, które w późniejszych latach były wydawane właścicielom, a niekiedy wykupywane przez MNW, a część z nich nadal pozostaje w MNW jako depozyt.

Do Warszawy poza wspomnianymi 17 transportami wysłano również książki: bezpośrednio do Biblioteki Narodowej – 5 transportów z 18 000 tomami i do MSZ – 1 transport z 1526 tomami. Ponadto na potrzeby Ambasady RP w Moskwie wysłano 1 transport z 300 tomami książek. O ile muzealia przewożone były wyłącznie do Warszawy, to księgozbiory trafiały także w inne miejsca. Na przykład do Łodzi, na adres powstającego uniwersytetu przekazano 8 transportów z 15 650 tomami, na adres Kuratorium Okręgu Szkolnego wysłano do tegoż miasta transport 3000 tomów, do Białegostoku na potrzeby Biblioteki Miejskiej i Kuratorium Szkolnego wysłano 1 transport w liczbie

1800 tomów. Dla Uniwersytetu Toruńskiego wysłano 3 transporty, dla Uniwersytetu Poznańskiego 1 transport z 1800 tomami książek. Do Lublina dla Uniwersytetu im. Marii Curie-Skłodowskiej i Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego wysłano łącznie 4750 tomów. Na potrzeby Biblioteki Miejskiej w Olsztynie wysłano 3000 tomów jednym transportem. Do Akademii Umiejętności w Krakowie wysłano 2500 tomów. Razem w ciągu dwóch lat wysłano 69 805 tomów książek. Wszystkie te książki stały się własnością instytucji, do których je wysłano.

Artykuł stanowi opracowanie kolejnego ognia składającego się na działania tzw. akcji rewindykacyjnej dóbr kultury prowadzonej po II wojnie światowej przez administrację polską⁶⁰. Poza przedstawieniem faktografii we wskazanym zakresie, artykuł ma za zadanie przybliżenie postaci i wyjątkowej pracy Marii Rzeuskiej i jej współpracowników. Osoby te, mimo rozlicznych przeciwności, próbowały różnymi sposobami pozyskać wileńskie dobra kultury dla Polski. Artykuł pokazuje również opieszałość, brak decyzyjności i wsparcia ze strony władz polskich, oraz działania władz litewskich, sprzeciwiających się przekazaniu Polsce kilkunastowiecznego polskiego dorobku kulturalnego.

Streszczenie: Tematem artykułu są działania tzw. akcji rewindykacyjnej prowadzone na terenie Wilna, Wileńszczyzny i tzw. Litwy Kowieńskiej, których celem było uratowanie dla Państwa Polskiego i jego obywateli dorobku kulturalnego, mającego pozostać poza obszarem kraju na skutek zmiany granic po II wojnie światowej.

Ratowaniem zabytków, archiwów i bibliotek zajmowały się osoby związane z Wydziałem Kultury utworzonym przez Rząd PKWN w 1944 r. przy Urzędzie Głównego Pełnomocnika do Spraw Ewakuacji w Litewskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej. Wydział Kultury prowadził działalność w następstwie podpisania *Układu pomiędzy Polskim*

Komitetem Wyzwolenia Narodowego a Rządem Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej dotyczącego ewakuacji obywateli polskich z terytorium Litewskiej SSR i ludności litewskiej z terytorium Polski, mówiącego o wzajemnej repatriacji ludności.

Zamiarem artykułu jest przywołanie kolekcji prywatnych i najważniejszych instytucji kulturalnych Wilna sprzed 1939 r., których mimo ogromnego wysiłku wielu osób, w większości nie udało się przewieźć z Wilna do Polski. Jednak – niezależnie od wyników – opisane działania i przeprowadzające je osoby zasługują na ich przypomnienie i utrwalenie w literaturze przedmiotu.

Słowa kluczowe: Wilno, rewindykacja, Muzeum Narodowe w Warszawie, Maria Rzeuska, muzealia, zbiory wileńskie.

Przypisy

*Termin tzw. akcja rewindykacyjna nie jest adekwatny do całego spektrum tak nazywanych działań podjętych w 1945 r. przez rząd polski. W opisywanym przypadku nie jest to powrót przedmiotów do ich dawnego miejsca przechowywania, ale przeniesienie majątku polskiego do Polski w obrębie jej nowych granic. Szerzej L.M. Karecka, *Akcja rewindykacyjna w latach 1945-1950. Spór o terminologię czy o istotę rzeczy*, w: „Ochrona Zabytków” 2002, nr 3-4, s. 404-409; tam literatura przedmiotu.

¹ E. Chwalewik, *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*, T. II, Warszawa 1927; M. Ambros, *Biblioteki wileńskie*, w: „Ateneum Wileńskie” 1932, r. VIII; E. Baranowicz, *Muzea i zbiory o charakterze muzealnym w Polsce*, w: „Nauka Polska” 1927, T. VII; prace M. Brensztejna: *Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie od r.1832*, Wilno 1925, Tegoż, *Informator o towarzystwach naukowych na Litwie i Rusi Białej*, Wilno 1914, Tegoż, *Towarzystwo Przyjaciół Nauk*, Wilno 1936; J. Remer, *Cuda Polski – Wilno*, Poznań 1934; S. Rygiel, H. Drége, *Biblioteka im. Wróblewskich w Wilnie 1912-1931*, Wilno 1934. Z nowszych opracowań to przede wszystkim prace H. Ilgiewicza, *Societates Academicae Vilnenses: Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907-1939) i jego poprzednicy*, Warszawa 2005, Tejże, *Biblioteka Państwowa im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie (1912-1939) oraz towarzystwa ją popierające*, Toruń 2015.

² Więcej na ten temat I. Koloszyńska, *Wydział Sztuk Pięknych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, w: *Ferdynand Ruszczyk 1870-1936. Pamiętnik wystawy*, Warszawa 1966, s. 104-118 oraz F. Ruszczyk, *Wydział Sztuk Pięknych Uniwersytetu Stefana Batorego w latach 1919-1929*, Wilno 1929.

³ M. Danilewiczowa, *Straty wojenne bibliotek polskich*, w: „Teki Historyczne” 1948, nr 1, s. 18.

⁴ Należy dodać, że w strukturach USB były 3 muzea, dwa z nich mieszczące się na ul. Zamkowej 11: Archeologii Prehistorycznej i Etnograficzne oraz Przyrodnicze na ul. Zakrętowej 3 – K. Lewkowicz, *Krótki przewodnik Wilno i bliższe okolice z dodaniem planów orientacyjnych oraz licznych fotografii zabytków m. Wilna*, Wilno [1938], s. 87.

- ⁵ S. Rygiel, H. Drège, *Biblioteka im. Wróblewskich...* – opisują historię BPW do 1934 roku.
- ⁶ Więcej – H. Drège, *Śp. Tadeusz Wróblewski jako założyciel Biblioteki im. E. i E. Wróblewskich*, Wilno 1926.
- ⁷ Archiwum Polskiej Akademii Nauk (dalej APAN), Zbiór Heleny Drège, sygn. 68/10, s. 1.
- ⁸ *Ibidem*, s. 4.
- ⁹ Zasób BPW opisują – S. Rygiel, H. Drège, *Biblioteka im. Wróblewskich...*, s. 16. Zbiory BPW do 1939 r. na pewno zostały znacznie powiększone.
- ¹⁰ S. Rygiel, H. Drège, *Biblioteka im. Wróblewskich...*, s. 7. Masonika prezentowane były w prowadzonym przez BPW Muzeum Ikonograficznym Wileńskim, *ibidem*, s. 18.
- ¹¹ Ustawa Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, Wilno 1907, s. 1.
- ¹² Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Kultury i Sztuki (dalej cyt. AAN, MKiS), sygn. 387/191 – Katalog zbiorów prehistorycznych i inwentarz rękopisów Biblioteki TPN w Wilnie i księga darów do Muzeum Towarzystwa.
- ¹³ Konserwatorium im. Karłowicza, Archiwum Konsystorza Rzymsko-Katolickiego, Archiwum Seminarium Duchownego Rzymsko-Katolickiego, Archiwum Kapituły Rzymsko-Katolickiej, Archiwum Gminy Ewangelicko-Augsburskiej, Archiwum Okręgu Szkolnego Wileńskiego, Archiwum Księgarni Zawadzkiego, Archiwum Nieświeżskiego Radziwiłłów, Biblioteki im. Tomasza Zana, Biblioteki Towarzystwa Lekarskiego, Biblioteki Synodu Ewangelicko-Augsburskiego, Biblioteki III Gimnazjum, Centralnej Biblioteki Pedagogicznej i innych instytucji kulturalno-oświatowych.
- ¹⁴ AAN, MKiS, sygn. 387/106 – Referat *Materiały informacyjne dotyczące zbiorów Woj. Wileńskiego*, sporządzony przez Józefa Kojdeckiego.
- ¹⁵ AAN, MKiS, sygn. 387/117. Referat *Stan dzieł sztuki w Wilnie*, sporządzony przez Irenę Kołoszyńską.
- ¹⁶ AAN, MKiS, sygn. 387/109. Materiały do kartoteki wileńskiej (ankieta) - wyjaśnienia Jadwigi Kapuścińskiej.
- ¹⁷ Obecnie znajdują się w zbiorach MNW.
- ¹⁸ W artykule pominąłem sprawę strat wojennych i kradzieży dokonanych przez okupantów sowieckich i niemieckich w czasie II wojny światowej.
- ¹⁹ Cyt. za: *Przesiedlenie ludności polskiej z Kresów Wschodnich do Polski 1944-1947 / wybór, oprac. i red. dokumentów S. Ciesielski* Warszawa 1999, s. 55-62.
- ²⁰ *Ibidem*, s. 58. Artykuł 7 Układu. Więcej na temat repatriacji np.: A. Paczoska, *Dzieci Jalty. Exodus ludności polskiej z Wileńszczyzny w latach 1944-1947*, Toruń 2003.
- ²¹ AAN, MKiS 387/16 – *Sprawozdanie z rocznej pracy Wydziału oraz przedstawienie jego potrzeb finansowych z dnia 10.12.1945 r.*, przygotowane przez M. Rzeuską, s. 176-181 (dalej cyt. AAN, MKiS, *Sprawozdanie 1944-1945*).
- ²² Maria Aleksandra Rzeuska (1908-1982), dr filologii polskiej, historyk literatury, uczennica prof. Manfreda Kridla. W czasie II wojny światowej mieszkała w Wilnie. Za okupacji sowieckiej pracowała jako korektorka w „Gazecie Ludowej” przekształconej później na „Prawdę Wileńską”. W czasie okupacji niemieckiej zajmowała się tajnym nauczaniem, a za pomoc udzielaną Żydom i więźniom została aresztowana przez Gestapo we wrześniu 1941 roku. Po powrocie do Warszawy pracowała w Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków MKiS, gdzie prowadziła Referat Rewindykacji Wschodniej, następnie na Uniwersytecie Warszawskim, w Instytucie Badań Literackich PAN i Archiwum PAN – za: M. Głowiński, w: *Polski Słownik Biograficzny*, T. XXXIV/1, Wrocław etc. 1992, s. 87-89; M. Rzeuską wspomina także S. Lorentz, *Album Wileńskie*, Warszawa 1986, s. 2. W niektórych publikacjach M. Rzeuska błędnie nazywana jest Rzewuską.
- ²³ Muzeum Narodowe w Warszawie, Dział Inwentarzy. Materiały Rewindykacyjne. Wilno. (dalej cyt. MNW, Wilno). Wydział Kultury [...] *Sprawozdanie z pracy za okres od dnia 1 XII 1944 r. do dnia 1 I 1947 r.* (dalej cyt. MNW, Wilno, *Sprawozdanie 1944-1947*) sporządzone przez M. Rzeuską.
- ²⁴ *Ibidem*.
- ²⁵ AAN, Główny Pełnomocnik Rządu RP do Spraw Ewakuacji Ludności Polskiej z Litewskiej SRR w Wilnie, (dalej cyt. AAN, GPR) sygn. 523/175, s. 24.
- ²⁶ Porównaj – L.M. Kamińska, *Powojenne składnice przemieszczanych dóbr kultury w Polsce. Przyczynki do szerszego opracowania*, w: „Muzealnictwo” 2016, nr 57, s. 76-77.
- ²⁷ AAN, GPR, sygn. 523/175, s. 31-32.
- ²⁸ Nie sposób, z braku miejsca, w niniejszym artykule szczegółowo przedstawić wszystkie osoby pracujące w Wydziale Kultury, dlatego ograniczę się tylko do ich wymienienia. Oprócz M. Rzeuskiej, H. Zalewskiej i B. Halickiego, byli to: Zygmunt Wrześniowski, Stefan Rosiak, Wacława Prządowa, Irena Syrewiczowa, Wanda Popielowa, Euzebiusz Łopaciński, Walenty Paszkowski, Dorota Duszyńska-Meyer, Olgierd Bielski, Franciszek Palewicz, Ada Świącicka, Marta Burba, Marian Niemczynowicz, Kazimierz Kadenacy, Wilhelm Kuklis, Edward Klysewicz, Janusz Paradistał, Jan Tracewski, prof. Jerzy Hoppen, Weronika Romanowska-Tarasewicz, Filomena Bortkiewiczowa, Karol Lipiński. Wymienione osoby zatrudnione były na etacie w Wydziale Kultury. Rotacja etatów w Wydziale spowodowana była przede wszystkim repatriacją w/w osób do Polski.
- ²⁹ AAN, MKiS, *Sprawozdanie 1944-1945*, s. 176.
- ³⁰ MNW, Wilno, *Sprawozdanie 1944-1947*.
- ³¹ *Ibidem*.
- ³² MNW, Wilno – Opracowano 3 ankiety dla: bibliotek, archiwów i muzeów. Oprócz podstawowych informacji dotyczących instytucji, istotne były pytania o szkody poczynione zarówno przez okupantów niemieckich jak i sowieckich, o ich ewentualne rozproszenie, jak i stan zbiorów.
- ³³ *Ibidem*.
- ³⁴ AAN, MKiS, sygn. 387/16, s. 143-145.
- ³⁵ AAN, MKiS, sygn. 387/16, s. 169.
- ³⁶ Patrz teczka – AAN, MKiS, sygn. 387/16.
- ³⁷ MNW, Wilno, *Sprawozdanie 1944-1947*.
- ³⁸ MNW, Wilno, Pokwitowanie 10.10.1946 r.; W. Buyko był krewnym Z. Wrześniowskiego.
- ³⁹ MNW, Wilno, Pokwitowanie z 13.06.1946.
- ⁴⁰ MNW, Wilno, Pokwitowanie z 15.12.1945.
- ⁴¹ MNW, Wilno, Pokwitowanie z 23.05.1946.
- ⁴² MNW, Wilno, Pokwitowanie z 22.05.1946.
- ⁴³ Według załącznika do Oświadczenia z 9.08.1945 r. dary miały być przekazane do MNW i do Uniwersytetu w Toruniu z zastrzeżeniem, że jeśli Wilno po wojnie zostanie w granicach Polski, obrazy zostaną zwrócone do Wilna i będą własnością Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

- ⁴⁴ MNW, Wilno.
- ⁴⁵ MNW, Wilno, Sprawozdanie 1944-1947.
- ⁴⁶ AAN, MKiS, sygn. 387/16, s. 133.
- ⁴⁷ AAN, MKiS, sygn. 387/16, s. 118, 130-135.
- ⁴⁸ *Ibidem*, s. 175.
- ⁴⁹ *Ibidem*, s. 182-187.
- ⁵⁰ *Ibidem*, s. 185.
- ⁵¹ MNW, Wilno, Sprawozdanie 1944-1947.
- ⁵² *Ibidem*.
- ⁵³ art. 3., p. 2. Układu, cyt. za: *Przesiedlenie ludności polskiej z Kresów Wschodnich do Polski 1944-1947*, S. Ciesielski (wybór, oprac. i red. dokumentów), Warszawa 1999, s. 56.
- ⁵⁴ art. 3., p. 3. Układu, *ibidem*, s. 56-57.
- ⁵⁵ AAN, MKiS, sygn. 387/16, s. 184.
- ⁵⁶ A. Miłoś, „*Liétuvis*” w dowodzie, w: „*Karta*” 1992, nr 7, s. 41.
- ⁵⁷ Szerzej artykuł L.M. Kamińskiej, *Wawelska i Warszawska – największe powojenne składnice przemieszczanych dóbr kultury w Polsce* publikowany w niniejszym numerze „*Muzealnictwa*”. Zbiory te w MNW były opracowywane przez pochodzącą z Wilna Irenę Kołoszyńską.
- ⁵⁸ Pełna dokumentacja znajduje się w Dziale Inwentarzy MNW, zaś drugie egzemplarze w Archiwum Akt Nowych.
- ⁵⁹ Rzeczywista liczba obiektów jest większa, ponieważ zbiorczo zostały potraktowane np. teki graficzne.

Roman Olkowski

Historyk, absolwent UG i Podyplomowego Studium Muzealnictwa na UW; (1995–2013) pracownik MNW – (do 2012) zastępca głównego inwentaryzatora, (od 2010) także specjalista ds. badania proveniencji muzealiów, (od 2013) st. kustosz – kierownik Działu Zbiorów Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku; autor wielu artykułów na temat badania proveniencji muzealiów, losów polskich zbiorów muzealnych, oraz o historii Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie w latach 1860–1940 i 1948.

Word count: 5 583; **Tables:** -; **Figures:** 9; **References:** 59

Received: 05.2017; **Reviewed:** 05.2017; **Accepted:** 06.2017; **Published:** 07.2017

DOI: 10.5604/01.3001.0010.2238

Copyright ©: 2017 National Institute for Museums and Public Collections. Published by Index Copernicus Sp. z o.o. All rights reserved.

Competing interests: Authors have declared that no competing interest exists.

Cite this article as: Olkowski r.; WALKA O TZW. REWINDYKACJĘ WILEŃSKICH DÓBR KULTURY PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ. *Muz.*, 2017(58): 195-207

Table of contents 2017: <http://muzealnictworocznik.com/resources/html/articlesList?issueId=9587>